

Esztétika, etika és politika

a török fejkendő viselésében

Fordította: Fügedi Tímea

Az elmúlt évtizedben kialakult Törökországban egy urbánus iszlám fogyasztási kultúra, mely részben támadja, részben másolja a világi fogyasztói gyakorlatot. Mindennapi látvánnyá váltak a kifejezetten modern iszlamista* nőket célzó, iszlám stílusú ruházati boltok és divatbemutatók, fitness- és szépségszalonok. A jelen dolgozatban azonban az iszlám fogyasztói kultúra legszembeötlőbb megnyilvánulásával, a fejkendővel foglalkozunk, és megvizsgáljuk a fej eltakarásának gyakorlata mögött meghúzódó divat, esztétika és ízlés dinamikáját. A sálak használatának, megkötési módjának, mintájának, színének, anyagának, méretének, formájának, modelljének és márkájának analizisével nemcsak a fejkendőben rejlő „szimbolikus lehetőségeket” szeretnénk feltérképezni az „anyagi jellemzőin keresztül”,¹ de a vallás, divat és modernitás kapcsolatát is.

Bár a fej eltakarásának gyakorlata – fejkendő, fátyol vagy csador formájában – más vallásokban is megjelenik, napjainkra mégis az egzotikusnak tartott és gyakran negatív felhangokkal emlegetett

* Az „iszlamista” kifejezést a politikai vallásosság megjelölésére használjuk, hogy megkülönböztessük a szekularista muszlimoktól, akik nincsenek kapcsolatban a politikai iszlámmal.

iszlám identitás szinonimájává vált. Néhányan úgy tekintenek a fej befedésére, mint az iszlám társadalmakban élő nők elnyomásának és elszigetelésének jelképére, mások viszont éppen az ellenállást és a felszabadítást látják benne. Habár rengeteg írás született a fejkendők identitást alakító használatáról, szinte kísérlet sem történt esztétikai és anyagi dimenzióinak megértésére.² A fejkendő kiválasztására, elrendezésére és rögzítésére tett erőfeszítések, csakúgy, mint a kérdéses tárgy anyagi sajátosságai, különös módon elvesznek az iszlám kendőkről folytatott eszmecsereben. Az a tény, hogy a kutatók kizárólag a fej befedésének politikai implikációira összpontosítanak, megfosztja a sálat dologi aspektusaitól, és pusztán szimbolikus létet enged neki, miközben – akarva-akaratlan – figyelmen kívül hagyja a benne megtestesülő esztétikai feszültséget. Mi hiszünk benne, hogy e feszültség értelmezésével feltérképezhetjük egy anyagi dolog (a kendő) és az én közötti kapcsolatot, s ezáltal megérthetjük, hogyan fejezi ki a fejkendő és a fej befedésének gyakorlata azt az ellentétet, mely a *Korán*ban megírt, vallásnak megfelelő öltözködésre vonatkozó elvek és a divatos, gyönyörű, modern megjelenés kialakítása között húzódik.

Törökország meghatározóan muszlim, ugyanakkor szekularizált társadalom, és a fej befedését hagyományosan főként a vidéki vagy idős, gyakorló hívő nőkkel hozzák kapcsolatba. Az 1980-as évek közepétől azonban ez a gyakorlat (vallásosnak vagy vidékinek tartott) tradíciókövetésből politikai aktussá változott. Több tényező is indokolta a fejkendő politikai iszlám jelképként való előretörését. Az 1983-ban hatalomra lépett neoliberais Özal-kormány alatt az iszlám megítélése változni kezdett, egyfajta elhatárolódást jelezve a szigorú szekularizációtól, melyet még Atatürk vezetett be 1924-ben. Újjáéledtek a *tarikatok* (vallási rendek), és külföldről érkező, tekintélyes anyagi támogatások segítségével még néhány magántulajdonban lévő iszlám oktatási intézmény és vállalat is létrejött. Miközben az iszlamista aktivisták nagyobb nyilvánosságot szereztek a közszférában, a szekularisták* és iszlamisták között egyre nőtt az ellentét. Az 1990-es évekre a hagyományos, visszafogott vallásosság és a politikailag fenyegető iszlám közötti különbség egyre inkább a nők fejviseletének kérdésében nyilvánult meg. Miközben sok idősödő, vallásos nő és parasztasszony *başörtüsüvel* (kizárólag a fejet takaró laza sállal) fedte be a fejét, a *türbant* (szorosan a fejre, fülekre, nyakra és dekoltázsra tekert óriási sál) főként a fiatal, városi, művelt nők hordták. Az 1990-es évek elején a török katonai, kormányzói és szekularista elit csoportok a *türbanban* a vallási militánsok vitathatatlan jelképét látták, és a Török Köztársaság alapját képező szekularizmus elleni fenyegetést. Szigorúan betartatták a vallásra utaló ruházat viselésének tilalmát az iskolákban és közhivatalokban, ami az egyetemek és közintézmények előtt tüntető turbános nők és a rendőrség gyakori összetűzését eredményezte, s ezzel is erősödött a politikai iszlám nyilvános jelenléte.³

Habár az 1990-es éveket elsősorban az iszlám politikai szerepének növekedése, valamint a szekularisták és iszlamisták közötti ellentét növekedése jellemezte, ebben az időben létrejött egy iszlám fogyasztói kultúra is.⁴ A politikailag aktív vallásos népesség bizonyos rétegének vagyonosodásával megjelent egy olyan iszlamista polgári réteg, amely élvezettel merült el a feltűnő fogyasztásban. Az öltözködés kezdeti egységessége, melyet a hatalmas sál és az ezt kísérő hosszú, bő felöltő jellemezett, fokozatosan átadta helyét a

stílusok tarkaságának, jelezve a divattudatosság erősödését, elsősorban a felsőosztálybeli, városi, iskolázott fiatal iszlamista nők körében. Gombamód szaporodtak az iszlamistákat ellátó textilipari vállalatok. Jó néhány bolt, többségében arab, vallásos névvel, a fejkendők, felöltők és más ruházati termékek széles választékát kezdte kínálni a vásárlóinak. Néhány társaság átvette a divatvilág marketing-eszközeit, és agresszív fogásokkal népszerűsítette ruházati termékeit divatbemutatókon, katalógusokban, televíziós és nyomtatott hirdetésekben.⁵ Bár a *türban* továbbra is a politikai iszlám jelképe maradt,⁶ az anyagi kultúra részeként is beépült a köztudatba: olyan tárgy lett, amely különböző fogyasztói és termelői folyamatoktól függ.

Mindezt szem előtt tartva vizsgálja tanulmányunk a fej befedésének Törökországban jelenleg létező, városi szokásait, középpontban a vallás és a divat kapcsolatával. Érdeklődésünk középpontjában a közép- és felső középosztálybeli, városi, tanult iszlamista nők állnak, akik saját akaratukból fedik be a fejüket, viszont érdeklődnek a divat és saját divatos megjelenésük iránt, és fel is vállalják ezt az érdeklődésüket. Elemzésünk velejét a 2000 óta több különböző forrásból gyűjtött adatok adják. Található közöttük Ankarában és Isztambulban élő nőkkel végzett mélyinterjú, iszlamista stílusú ruházati boltok tulajdonosaival és személyzetével folytatott beszélgetés, az iszlamista nők által látogatott különböző helyszíneken – például iszlamista divatbemutatókon, bevásárlóközpontokban és hotelekben – végzett megfigyelések, és egy vizuális archívum az általunk készített fotókkal, valamint a médiából, hirdetésekben és cégekatalógusokból elérhető képekkel.

VALLÁSNAK MEGFELELŐ ÖLTÖZKÖDÉS

SZEMÉLYESSÉG ÉS SOKSZÍNŰSÉG

A *Koránban* két szakasz taglalja a helyes viselkedést olyan férfiak és nők között, akik a rokonsági kötelékeken kívül lépnek érintkezésbe egymással, és kitér a ruházatkodásra és a „díszekre” is. „Mondd a hívő férfiaknak, hogy süssék le a tekintetüket és ügyeljenek a szemérmükre! Ez illendőbb nekik! Allahnak tudomása van arról, amit cselekszettek. És

* A szekularisták közé soroljuk a gyakorló és nem gyakorló muszlim hívőket, valamint a nem hívőket.

mondd a hívő nőknek, hogy süssék le a tekintetüket, és ügyeljenek a szemérmükre és ne mutassák szépségüket és díszüket, csupán azt, ami látható azokból, és kendőzzék el ruhakívágásukat és ne mutassák a díszüket, kivéve férjüknek, atyjuknak... (és a háztartás bizonyos más tagjainak). És nem szabad a lábukkal dobogni, nehogy kitudódjék az elrejtett díszük. Hívők! Forduljatok mindannyian megbánóan Allahhoz! Talán boldogultok.”⁷ „Azoknak a nőknek, akik túl vannak a változás korán és nem remélhetnek már házasságot, nem róható föl vétkükül az, ha leteszik a külső ruháikat, úgy, hogy közben nem hivalkodnak a díszekkel. Ám jobb nekik, ha megtartóztatják magukat. Allah Halló, Tudó.”⁸ A muszlim teológusok és értelmiségiek interpretációja szerint a fenti szakaszokban hangsúlyozott „szemérem” az élet minden területére vonatkozik: illendőséget, szerénységet és önuralmat követel beszédben, hozzáállásban, öltözködésben és általában a viselkedésben. A szemérem megóvjá az embereket attól, hogy átadják magukat az illetlenségnek, hiúságnak vagy obszcenitásoknak, így ezt mind a férfiaknak, mind a nőknek be kell tartaniuk.

Bár a szemérmes öltözködés iszlám által diktált szabályai férfiakra és nőkre egyaránt vonatkoznak, a *tesettür* – a vallásnak megfelelő szemérmes öltözködés – kifejezetten a nők ruházatára vonatkozik. E mögött az a feltételezés áll, hogy a nők könnyebben ébresztenek szexuális vágyat a férfiakban, mint fordítva, éppen ezért a nőknek el kell takarniuk testük azon részeit, melyek magukra vonhatják a férfiak tekintetét. Ahogy Makhoulf mondta, „a szemérmesség szabálya két ellentmondásos feltevésre épül: hogy a nők gyengék, és meg kell védeni őket a becsületüket érő fenyegetésektől; és hogy rendkívül erős szexuális impulzusokkal rendelkeznek, melyek fenyegetik a férfiak becsületét és a csoport integritását is... A fátyol kettős pajzs, megvédi a nőt a társadalomból, a kívülről érkező fenyegetéstől, és megvédi a társadalmat a nőben meglévő rossztól”.⁹ Mivel a nőket arra utasítják, hogy ne mutatkozzanak vonzónak, szexinek vagy csábítóknak, a ruhájuk egy „ház”-hoz hasonlítható, mely megőrzi a privát szférájukat, és távol tartja a férfiakat és vágyaikat.¹⁰ A *tesettür* szerint felöltözött nő a köznélekedés szerint megőrzi tisztességét, becsületét és tisztaságát, megkíméli magát a pletykáktól, és védekezik a zaklatásokkal és bántalommal szemben. Habár a *tesettür* megszegése nem tartozik a „súlyos bűnök” közé, általában Isten egyik parancsának tartják.¹¹

Az iszlámnak a szemérmesség mellett két másik tantétele is létezik az öltözködésre és díszekre vonatkozólag. Először is, a muszlimoknak ápoltnak és tisztának kell lenniük, külsejük legyen szép és kellemes, ruhájuk művészi és esztétikus, díszítsék és ékesítsék magukat, beleértve a parfümök használatát is.¹² Ugyanakkor az arroganciát és hiúságot tápláló anyag és öltözködési stílus tilos. Másodszor, kerülendő a pazarlás az öltözködésben és általában a fogyasztásban. A fényűzést és mértéktelenséget pazarlásnak tartják, és a muszlimokat arra tanítják, hogy tartózkodjanak a hivalkodástól és pocskékolástól. A ruházatnak funkcionálisnak kell lennie (például szolgáltatson védelmet az időjárási viszonyok ellen, és feleljen meg a munkahelyi körülményeknek), valamint biztosítania kell a tiszta, egészséges, higiénikus megjelenést.

Habár nagy általánosságban a szemérmesség, kellemes megjelenés és a pazarlás elkerülése jelenti az iszlám ruházat alapvonásait, a helyes öltözködést különbözőképpen értelmezik. Mivel a gyakorlat messze nem nevezhető egységesnek, általában véve az öltözködés, konkrétan pedig a fej befedésének kérdése feszültséget, vizállyt szül, és folyamatosan terítéken van. Teológusok, értelmiségiek és feministák gyakran keverednek heves vitába a muszlim nők illendő ruházatának összetevői kapcsán. A különböző vallási rendek tulajdonában lévő televíziós csatornák, rádióállomások és kiadványok eltérő nézeteket hangoztatnak. A ruházati boltok és divattervezők új stílusokú árucikkeket mutatnak be, ami még tovább növeli az öltözékek sokszínűségét. Mindezen tényezők segítik a nőket abban, hogy igazolják saját, a többiekétől esetleg eltérő *tesettür*értelmezésüket és annak gyakorlati megvalósítását, és összebékítsék azt az iszlám tanításával.

Politikai konnotációja ellenére a *tesettür* tényleges gyakorlata végül személyes élménnyé válik, amelyet a különböző személyes és társadalmi tényezők éppannyira formálnak, mint a *Korán* értelme és annak kibővítései. Bár a *tesettür* lényegét illetően létezik egy közös álláspont, mely szerint a nő nem vonhatja magára a férfi figyelmét, az továbbra is kérdéses marad, mi vonzza a figyelmet és mi nem. Néhányan azt vallják, hogy az illendő stílust a bő, hosszú öltözék jelenti, amely elfedi a test körvonalait, mások ellenben a nadrágokat és szűkebb, rövidebb kabátokat választják, mert szerintük ezek sokkal jobban megfelelnek a

dolgozó nők életmódjának. Vannak, akik elutasítják az élénkebb színeket; mások olyan sálakat választanak, amelyek legjobban illenek a bőrük színéhez. Egyesek elfogadhatatlannak tartják a sminkelést, mert érzéki vágyakat ébreszthet, mások azonban alkalmazzák mint a napi ápolási szertartás részét. Végso soron, ahogy számos adatközlőnk gyakorlata mutatja, „mindenki maga formálja saját *tesettürjét*.”

Meral például, egy negyvennégy éves, háromgyermekes háziasszony, aki tizenhárom évvel ezelőtt szabad akaratából választotta az feje befedését, elmesélte nekünk, mennyire hatott rá hittantanára, aki arra tanította, hogy mindenkinek saját *tesettürértelmezése* van. Meral hite szerint a nők csábítóknak lettek teremtve, és a *tesettür* szerint kell öltözniük, hogy ezt a csábítást minimalizálják: „Mikor elkezdtem befedni a fejem, a hittantanárom azt mondta, hogy mindenkinek megvan a maga *tesettürje*. Nekem ez nagyon tetszett. Van, aki bikinit hord, mégsem tűnik ki. Neki ez a *tesettürje*, mondta. Azt is mondta, hogy van, aki nem vehet fel bikinit. Némelyek egyáltalán nem hordhatnak fürdőruhát. Egyesek felvehetnek rövid ujjút; mások ujjatlan is. Azt mondta, mindenkinek megvan a saját *tesettür* stílusa. De az iszlámban a *tesettür* általában azt jelenti, hogy az ember felfedheti az arcát, kezét és lábfejét, a többit el kell takarni. Úgy értem, a *tesettür* valójában arra vonatkozik, hogy ne vonzzuk magunkra a figyelmet... Én így értelmezem olvasmányaim alapján. Úgy értem, a *tesettür* tulajdonképpen azt jelenti, hogy ne vonzzuk magunkra a figyelmet. Mert a nő olyan teremtmény, aki mindig csábítja a férfit. A *tesettürtől* az az elvárás, hogy ne vonzzon még több figyelmet. A haj olyasvalami, ami csinosabbnak, szebbnek láttatja az embert; ezért van a *tesettür*.”

Ceyda, egy huszonhét éves vegyész, egygyermekes, férjes asszony, szintén azt hangsúlyozta, hogy az ember Allahban való hite miatt fedi be a fejét, és a *tesettür* abban segít, hogy szemérmesen éljen, Isten rendelése szerint. A szemérmesség azt követeli az embertől, hogy tartózkodjon az érzéki vágyak keltésétől. Álláspontja szerint sem

a fekete csador, sem a fiatal iszlamista nők szűk nadrágjai nem teljesítik a *tesettür* követelményeit. Bár eltérő okokból, de mindkét öltözködési stílus megkülönböztető, ennél fogva figyelemfelkeltő. „Számomra ez [a *tesettür*] Allah rendelése. Ahogy a böjt ramadán idején egy parancs, nem olyasmi, amit csinálni akar az ember. Úgy értem, a nő nem a férje vagy a családja miatt fedi be a fejét.

Hanem mert hisz Allahban. A *tesettür* azt jelenti, hogy nem vonjuk magunkra a figyelmet. Szerintem a fekete csador és szűk nadrág is szembeötlő. Felkeltik a figyelmet. Az embernek nem szabad magára vonnia a másik nem figyelmét. A *tesettür* arról szól, hogy legyünk átlagosak.”

Sok nő, aki az eltakarás mellett dönt, előbb információkat gyűjt a valóság szerint illendő öltözködési stílusról.

Olyanok tanácsát kérik, akik meglátásuk szerint jól ismerik az iszlámot, olvassák a *Koránt*, *Hadithot* (a próféta ajánlásait) és más könyveket, és követik a médiában folytatott vitákat. Saját *tesettürértelmezésük* és gyakorlatuk részben a tanácsért felkeresett forrástól, részben a megszerzett ismeretek személyes értelmezésétől függően alakul ki. Serap ötvenkilenc esztendőes özvegyasszony, aki gyermekeivel együtt vezet elhunyt férje üzletét. Rendkívül elkötelezett muszlim, aki harminchárom évesen döntött az elfátyolozás mellett, miután álmodott.

Elmondása szerint igen sokat olvasott, hogy megtalálja, mi az elfedés helyes módja, de nem talált egyetlen részletes előírást sem. Panaszodik az olyan nőkre, akik nagyon hosszú felöltöket vagy fekete csadort viselnek. Élesen elutasítja, hogy a *tesettürnek* egyetlen leírása volna, és meglátása szerint a követelmény mindössze annyi, hogy a nő nem fedheti fel a testrészeit és nem vonhatja magára a figyelmet: „Valójában az iszlámban semmi nem szól a [fej befedésére vonatkozó] stílusról. Sokat tanulmányoztam ezt a kérdést. Először is, szó sincs semmiféle csadorról. Nem tudom, ki találta ki. Évekig jártam [Koránt] magyarázó kurzusokra, próbáltam megtanulni a *Koránt*. Semmi nincs benne, nincs csador... Semmi olyasmi nincs benne, hogy »viseld ezt vagy azt«. Mindenki kitalál valamit.

1. a Szögletes fulár

1. b Szögletes fulár

Néhányan hosszú felöltöket viselnek. Ilyesmiről pedig szó sincs! Vagyis arról mond valamit, hogy nem szabad olyan ruhákat viselni, amik túlságosan láthatóvá teszik a test körvonalait, és felkeltik a figyelmet.”

Összességében mindenki egyetért abban, hogy a *tesettür* a szemérmes öltözködésre vonatkozik, ami nem vonja magára a férfiak tekintetét. Az azonban, hogy mi a „szemérmes” és „szexuálisan nem vonzó”, láthatóan erősen változó és vitatható. A *tesettür* jelentésének szerteágazásával párhuzamosan egyre nagyobb jelentőséget kap az iszlamista nők fejbefedési gyakorlatában az esztétikai szempont, az ízlés, valamint a kulturális és anyagi háttér. A konszenzus hiánya a helyes *tesettürt* illetőleg egyrésztől lehetőséget ad a nőknek, hogy kifejezzék saját ízlésüket és hangot adjanak értelmezésüknek, másrésztől azonban feszültséget is szül, mivel vékony kötélen egyensúlyoznak, mikor igyekeznek jellegzetesen, ám nem pazarlóan, szépen, de nem hivalkodóan öltözködni. Az egyszerre szép és hithű megjelenés eléréséhez elengedhetetlen, hogy kreatívan és ügyesen összeegyeztessék a személyes felfogásukat a társadalmi hatással és a divat dinamikájával.

A DIVAT DINAMIKÁJA ÉS A TÁRSADALMI HATÁS

Az 1990-es évek közepéig a fejkendőket kis műhelyekben készítették szerigrafikus technikával. A növekvő kereslet miatt azonban a fejlett nyomtatási és gyártási technológiával rendelkező gyárak fokozatosan átvették a műhelyek szerepét. Bár a törökországi piacon a helyileg gyártott, török vagy licenccel rendelkező külföldi márkájú termékek vannak többségben, Európából, Kínából és Indiából is importálnak fejkendőket. Mint a divatvilágban általában, a sálak gyártása szezonális mintát követ. Általában évente két kreációval jelentkezik: egy télivel és egy nyárral. Néhány cég azonban rövidebb időközönként is ajánl új kollekciót, három- vagy négyhavonta, ezzel is növelve az elérhető választékot. A szezonális kivitel mellett léteznek még klasszikus modellek is, amelyek egész évben megvásárolhatók. A divatra általánosan jellemző ciklikusságnak megfelelően a sálak színe és mintája évről évre változik: ha egyik évben a virágminták

dominálnak, a következő évben általában geometriai alakzatok jelennek meg. Az alapmotívum kitálálása után a tervező öt-hat variációt készít, majd ezeket továbbítja a mintadarabok előkészítésére. A mintákat ezután tesztelik, és a legjobbakat kiválasztják tömeggyártásra. A gyártók katalógust készítenek a kollekciójukról, és még az előszezonban szétküldik a kiskereskedőknek. A termékeket a katalógusok mellett divatbemutatókon és tervezői versenyeken is reklámozzák. Az egyik helyi gyártó például, az Aker, díjakkal jutalmazza az éves versenyek legjobbjait. A győztesek aztán a díjnyertes státuszt előnyként kihasználva a sálat ellátják a „Legjobb modell díj nyertese” címkével.

2. Apró négyzet alakú sál

3. Hagományos sál

A divat növeli a sálválasztékot, és szükségszerűen befolyásolja azt is, hogy milyen stílusú megkötés, milyen szín, alak és dizájn lesz népszerű egy adott időben. Adatközlőink hangsúlyozták, hogy nagyon örülnek neki, hogy számos szín és minta közül választhatnak, miközben azt is elismerték, hogy a múltban meglehetősen korlátozott választék állt a rendelkezésükre. Annak is örülnek, hogy már léteznek kifejezetten az ő igényeiket célzó tervezők. Bár néhány adatközlő nem szívesen ismeri be, hogy a divat a sálakra is kiterjed, a trendek folyamatosan változnak.

Sema: „A sálak a divattól függően változnak. Most itt vannak ezek a hosszú rojtokkal szegélyezett *fulárok* a sodort fonalakkal. Tavaly vastagabb anyagból készültek a sálak. Tavalyelőtt meg volt az a modell, hogy is hívták, batikolt? Most meg itt van az *Asmalı Konak* (egy népszerű televíziós show szereplője által viselt *fulár*). Vagy például a túll: korábban nem is létezett. Az idén többen használják. Tehát évről évre, idényről idényre változik. Amilyen a divat, a sáltípusok aszerint jelennek meg... Már nem használjuk a

nagy négyzet alakú sálakat... Manapság a fiatal nők a *fulárok*at kedvelik; az idősebbek még mindig a nagy négyzet alakúakat hordják.”

A téglalap alakú, sáltípusú *fulárok* (1. a, b ábra) mellett, amelyeket Sema szeret, az apró négyzet alakúak (2. ábra) is divatosak. A *fulárok* és az apró négyzet alakú sálak nagyon egyedi és – adatközlőink szerint – modern megjelenést biztosítanak. Élesen elkülönülnek a klasszikus-hagyományos megkötési módtól (3. ábra) – amely elsősorban a vidéki nők és az olyan idősebb városi nők körében népszerű, akik nem állnak kapcsolatban a politikai iszlámmal –, és a régebben uralkodó nagy megkötési stílustól is (4. a, b ábra), amely többet takar el a mellkasból és hátból, és amelyet már csak az idősebb és/vagy konzervatívabb nők gyakorolnak. Míg az ingbe vagy garbóba betúrt kisebb sál vagy *fulár* sportos megjelenést kölcsönöz viselőjének (5. a, b, c), az aszimmetrikus elrendezés elegánsabb hatást kelt. A divat a kedvelt minták, színek, anyagok szerint is változik. Azt is észrevételeztük, hogy a jelenleg divatos modellek a bőrberi, a kockás, az apró virágos, a nagy, szinte absztrakt virágos és a leopárdmintás darabok.

4. a Nagy sál

4. b Nagy sál

A legnépszerűbb színek a fukszia, a barna és a teveszín; míg a „redőzött” (vékony, gyűrt anyag), a sifon, valamint a bársony és tüll keveréke számítanak divatos anyagnak. Különleges alkalmakkor csinos brossal összefogott, elegáns, ellentétes árnyalatú tüllel vagy hálós külső szövettel, esetleg még ragyogóbb, csillogó vagy felékszerezett anyagokkal rétegzett sálak díszítik sok divatosan öltözködő, elfátyolozott nő fejét (5. a ábra). Bár a nők állítják, hogy a szín és stílus választása személyes kérdés, egyre több divatos sálat látni az utcákon, és a gyártók is azt állítják, hogy a divatos színek és minták jobban fognak; például megtudtuk, hogy sok nő kért fukszia sálat.

A kirakatoknak, manökeneknek és eladóknak komoly szerepe van abban, hogy a nők megismerjék a divatos színeket, mintákat és a megkötés legújabb módjait. Sok vásárlónak a boltba lépve még nincs pontos elképzelése arról, milyen sálat szeretne venni, és az eladók segítségét kérik a választásban, remélve, hogy az ő tapasztalatuk és ízlésük segít majd nekik megtalálni a hozzájuk legjobban illő darabot. Miután meghatározták az elfogadható árkategóriát, az eladó felméri a vásárló arcának jellemzőit, vagyis a bőr színét és az arc formáját. Az alakjától és méretétől függően a sál több módon is megköthető, így hosszabbnak vagy vékonyabbnak mutathatja az arcot. Megfigyeltük, hogy a négy-szögletű sálak kerekesebbnek és teltebbnek láttatják viselőik ábrázatát, ezért a hosszú és az apró arcú nők kedvelik, míg a téglalap alakú *fulár* hosszabbá, vékonyabbá és kisebbé teszi a fejet, így a nagyobb, kerekesebb arcú nők kedvelik.

A sál színére vonatkozólag az arcbőrtől függően adnak tanácsot. Általában a sötétebb színű sálakat a világosabb bőrű, a világosabb sálakat a sötétebb bőrű nőknek ajánlják: „Azt kérdezik: »Van olyan sálja, ami jól mutatna az arcom mellett?» Ez a legnehezebb kérdés... Persze a sötét színek jól mutatnak a világos bőrön, a világos színek pedig a sötét bőrön. Így világos színeket ajánlunk a sötétebb bőrű vásárlóinknak, és sötét színeket a világos bőrűeknek... Aztán ott van az arc alakja is. Én például nem szeretem a téglalap alakú sálakat, mert azok teljesen eltakarják az arc szélét. Mivel az én arcom vékony, ez még vékonyabbnak mutatja.”

Az eladók abban is segítenek, milyen sál illik az öltözék színéhez, amellyel hordani fogják. Például ha a ruha egyszínű, feltűnő színű és mintájú sál viselése ajánlott, mivel ezek kellemes ellentétet alkotnak. Adatközlőink valójában mind igen fontosnak tartják a színek harmóniáját az öltözék egészét tekintve. Bármilyen meglepő, a fedetlen hajú nők „hajfetisizmus”-ával párhuzamosan a fejkendő is szinte fétis státuszt kapott, és ez kerül a fejkendő viselő nőkre irányuló tekintetek gyűjtőpontjába. Ha a sál és az öltözék többi része között érzékelhető összhangot teremtenek, akkor a fejviselet kiemeli viselője szépségét és vonzerejét; ám ha nem, bármilyen sokba került is, nem fog különleges látványt nyújtani. A színharmónia fontosságának ismeretében sok nő panaszkodik arra, milyen nehéz a ruhájához illő sálat találni. Állításuk szerint az kendőt viselő nők számára sokkal költségesebb

egy összeillő ruhákból álló ruhatár kialakítása, mint a fedetlen hajú nők számára, akik „egy farmerban és pólóban is kimehetnek az utcára”. Ezt azzal támasztják alá, hogy sokkal időigényesebb és nehezebb olyan *tesettür* ruhákat találni, amelyek szépek és divatosak is egyben. Néhányan bevallották, hogy órákat szánnak a megfelelő sál kiválasztására.

Sema: „Milyen sálat kellene viselnem ehhez az öltözékhez? Néha órákig töprengek rajta. Milyen színt, milyen modellt kellene választanom? Milyen kombinációkat hozhatok létre? Az elfátyolozott nőknek nehezebb felöltözni, mint a fejviselet nélkül járóknak]. Különösen most. Régebben nem ez volt a helyzet, amikor az ember felvehetett bármilyen szoknyát, felöltött, hozzá bármilyen sálat, és kísértálhatott az utcára.”

A termelői oldal faktorai mellett a populáris kultúra és a politikai környezet is befolyásolja a divat dinamikáját. A televíziós sorozatok gyakran válnak a fejkendő trendek inspirációs forrásává. Sema és sok más adatközlőnk például utalt egy rendkívül népszerű televíziós műsorra, az 2002–2003-as évadban vetített *Asmalı Konak*ra, és az *Asmalı Konak* vagy *Sümbül Hanım* nevű sálakra (i. b. ábra), amelyeket a sorozat főszereplőiről neveztek el. Ezek a sálak téglalap alakúak, vékony, átlátszó anyagból készült rojtokkal, és általában nyáron hordják őket egy főkötő felett. Az eladók, akikkel interjút készítettünk, az *Asmalı Konak*-sálak rendkívüli népszerűségéről számoltak be, állításuk szerint sok vásárló keresi őket a boltban.

A politikai szereplők is példaképpé és divatteremtővé válhatnak: több politikailag aktív iszlamista nőnek és 2003 óta a miniszterelnök feleségének is divatossá váltak a sáljai. A politikai miliő egészen váratlan módon is befolyásolhatja

5. a Fulár brossal

5. b Aszimmetrikus stílus

a divatot: a fejkendők nyilvános helyeken való viselésének betiltása láthatóan egy kevésbé feltűnő, modernebbnek tartott stílus létrejöttéhez vezetett – például a kisebb, gallér alá tűrt sálak megjelenéséhez. Habár ezt a rögzítési módot kezdetben a tilalom hívta életre, elterjedése feltehetően annak tudható be, hogy kevesebb visszatetszést akartak szülni a fejkendőt nem hordó közösségben. A negatív és fenyegető kép miatt, amely az elfátyolozott nőkről él a népesség szigorúan szekuláris részében, a kellemes megjelenés sokkal fontosabbá vált. Sok kendőt viselő nő szenved a hajadonfótt járó nők gúnyolódásától, sőt sértegetéseitől is a kinézete miatt, és a „ronda” vagy „visszamaradt” sztereotípiába kerül. Egyik adatközlőnk felidézte, milyen traumatikus élményben volt része pár évvel korábban, mikor az öltözéke miatt kigúnyolták:

Ece: „Egyszer, még évekkel ezelőtt, olyan ruhát vettem fel, amit nagyon szerettem, amit nagyon izlésesnek tartottam. De ahogy sétáltam az utcán, egy középkorú nő mondott nekem valamit, valami olyasmit, hogy »milyen nevetségesen öltözködsz, hogy hordhatod még mindig ezt!« Aznap munkában voltam, és egész nap a tükröt bámultam. Azon töprengtem, mi a baj az öltözékemmel, mi benne a durva vagy ronda, kerestem a hibát a ruhámon és sálamon.” A modern, vonzó kinézet nemcsak abban segít az elfátyolozott nőknek, hogy kevésbé tűnjenek taszítónak a fejkendőt nem viselő nyilvánosság előtt, de az iszlamista politika céljait is szolgálja: a vonzó megjelenéssel az fejkendőt viselő nők más muszlim nők példaképei lehetnek, és a fejkendő viselésére inspirálhatják őket.

Míg a divat, a populáris kultúra és a politikai miliő általában véve formálja a trendeket, egy adott fejkendő kiválasztására más tényezők is hatással vannak. Sok, kendőt hordó nő az iszlamista közsférában él társasági életet. Eljárnak a csak nők számára fenntartott, önkormányzatok* és más iszlám források vezetése alatt álló klubokba, ahol megfigyelik a népszerű modelleket és színeket, megbeszélik a látott sálakat és megkötési módokat. A barátnők együtt járnak vásárolni, megtárgyalják a kirakatokban látott darabokat, és segítenek egymásnak kiválasztani a megfelelőt. Balasescu¹³ felsőosztálybeli teheráni nőkről szóló megfigyeléséhez hasonlóan a mi adatközlőink közül is sokan jelezték, hogy megbeszélik egymással

* Ankarában és Isztambulban számos törvényhatósági joggal felruházott terület polgármestere az iszlamista párt tagja.

a sálak márkáit, és hogy láthatóvá tegyék-e a márkajelzést, vagy inkább rejtsek el a sál redői között.

5. c Aszimmetrikus stílus

6. Alsó fejkötő

Ezek a társadalmi és politikai erők, amelyek a divaton keresztül jelennek meg, szükségszerűen az esztétikára irányítják a figyelmet. Bár néhány nőt zavar, hogy a divatot nem lehet kikerülni, és a külső megjelenésre irányuló figyelmet akár helytelennek is lehet tartani, többségük azzal az általánosan elterjedt nézettel igazolja a divatos esztétikai praktikákat, hogy az iszlám tanítása szerint az embereknek tisztának, ápoltnak és kellemes megjelenésűnek kell lenniük. Ezért tehát úgy érzik, hogy amikor a kinézetükkel foglalkoznak, Isten egyik rendelését teljesítik. A gyakorlatban azonban a szép, ám szexuálisan nem vonzó megjelenés elérése összetett feladat, amely komoly szépségápolási munkát igényel. Rengeteg gondolkodás, energia és idő szükséges a sálak elrendezéséhez.

SZÉPSÉGÁPOLÁS

Miután kiválasztották a megfelelő sálat (ami önmagában is tetemes munkát igényel), a nők szembekerülnek a rögzítés komplikált folyamatával. Nemcsak magát a fejkendőt, de a különböző kiegészítőket is bele kell számítani a kívánt küllem megalkotásába. Mielőtt felkötnék a sálat, felvesznek alá vagy egy pamut, lycra, esetleg gyapjú fejkötőt (6.), vagy egy muszlinkendőt, más néven *tülbentet*. Az alsó fejkötő állítólag kettős célt szolgál. Először is, összefogja a haját, és egyfajta alapot szolgáltat, amelyre a sál rátűzhető. Ez lehetővé teszi a sál biztos rögzítését, így az nem fog a szél vagy a mozgás miatt lecsúszni, és nem mozdul el a helyéből. Másodsor, ha a sál vékony

és áttetsző anyagból készül, az alsó fejkötő takarja el a haját. A fejkendőt ezután számos módon tekerhetik körbe az alakjától függően – vagyis attól, hogy négyzet alakú sálról vagy téglalap alakú fulárról van szó. Miután elől, az áll alatt rögzítik, a sálat megköthetik hátul, az egyik vagy mindkét sarok maradhat elől, de hátra is dobhatják, a szélék lóghatnak szabadon, vagy betűrhetik a ruha gallérja mögé.

A nők rengeteg időt és energiát szánnak arra, hogy a sál *düzgün* maradjon (egyenes, formás, sima, arányos és szimmetrikus). Ahogy egy eladónő megjegyezte: „Miközben [a vásárlók a sálat] próbálják a boltban, a legtöbb figyelmet annak szentelik, hogy *düzgün* maradjon; órákat töltenek a tükör előtt azt ellenőrizgetve, hogy *düzgün*-e vagy sem.” Ha a sálat nem megfelelően és stabilan rendezik el, akkor a nap folyamán szétcsúszhat, és megbomlik a formája. A legtöbb időt a selyem és selyemsifon fejkendők igénylik, ezek ugyanis könnyen szétcsúsznak, és négy-öt óránként újra kell kötni őket. Hogy a sál újrakötése okozta kényelmetlenséget elkerüljék, a nők nagyon ügyelnek, hogy már az elején *düzgün* módon rendezzék el:

Emine: „Én nem szedem szét a sálamat napközben, míg haza nem érek, még ha éjfélkor megyek is haza. Rendesen, gondosan megköttöm reggel, hogy egész nap úgy maradjon. Kényelmetlen, ha állandóan újra kell kötni. Ha nem használz tűket, a sálak elcsúszkálnak, és állandóan be kell menned a mellékhelyiségbe, keresned kell egy tűkröt, hogy kiegyenesítsd és megkösd. Néha pedig oda-kint vagy. Én tűket használok, hogy órákig a helyén maradjon.”

Különböző kiegészítők segítségével érik el, hogy a sál elől és hátul is *düzgün* hatást keltsen. Állítólagos funkciójuk ellenére sok nő valójában arra használja az alsó fejkötőt vagy a muszlin kendőt, hogy a sál hátsó felső részét megemeljék. A hosszú hajú nők először felkontyolják a hajukat, és arra kötik fel az alsó fejkötőt. Ha a hajuk rövid vagy vékony szálú, muszlinkendőt tekernek köré, hogy többnek hasson (ahelyett, hogy úgy kötnék meg, mint a *bandanát*), vagy pedig *topuzlu bonét* – konttyal ellátott fejkötőt – használnak. Ezek olyan fejkötők, amelyeknek a hátsó végébe kis párnácskát varrtak. A konty vagy a párnácska megemeli a fej hátulját, ami sok nő szerint szebbnek láttatja a fejet és az arcot, a sál pedig egyenesebben, formásabban simul rá (5. ábra). Az elülső felső részen általában

fejpántot hordanak. A fejpánt egy vékony, téglalap alakú anyag, amelyet közvetlenül a homlok fölé helyeznek, hogy a sál eleje emeltnek, kereknek, szimmetrikusnak tűnjön. Ilyen kiegészítőket lehet venni készen is, de el lehet készíteni őket otthon is, például úgy, hogy egyszerűen kivágják egy röntgenfilmből, vagy belevarrnak egy vékony kartoncsíkot vagy szivacsot egy szövetszalag belsőjébe. Néhány nő szereti, ha az alsó fejkötő széle vagy a fejpánt látható a homlokukon. Ebben az esetben, az esztétikai preferenciák függvényében, a sál és fejkötő/fejpánt színei komplementer vagy kontraszt hatást is kelthetnek. Végezetül tűkkel rögzítik a sálat az áll alatt, a háton vagy a fejtetőn, hogy a sál ne csússzon el, és megőrizze rendezett formáját. Ezek a rögzítéshez szükséges kellékek óriási választékban kaphatók, beleértve az egyszerű, hosszú gombostűket, a biztosítótűket, és a dekoratívabb csiptetőket, csatokat, kapcsokat és brossokat is.

A sál *düzzün* elrendezésére fordított gond mellett adatközlőink arra is ügyelnek, milyen színeket és mintákat ad ki a megkötött sál a hajtásoknál. Annak eldöntése, hogy milyen színek és motívumok jelenjenek meg elől, a homlok fölött, a nyaknál, oldalt és hátul, újabb esztétikai kihívást jelent. A tervezők olyan sálakat készítenek, amelyek a kontrasztos és komplementer minták és egyszínű részek elrendezése miatt több módon is variálhatóak, a sál különböző részei a fej különböző részein elrendezve többféle hatást kelthetnek. Például úgy is össze lehet hajtani a sálat, hogy az egyszínű rész a fejtetőn maradjon, és a minták a nyakon vagy az egyik vállon jelenjenek meg.

Azok a nők szánják a legtöbb időt és energiát a sálak elrendezésére, akik még „kezdők a fejkendőviselésben”. Több kiegészítő használata, például fejkötőké és fejpántoké, valamint a különböző stílusokkal való próbálkozás is növeli a készülődési időt, míg az ember tapasztalatot nem szerez az új modellt illetően. A különböző stílusú rögzítések elsajátítása tanulási folyamat, kulturális tőke megszerzése. Ez tovább fokozza a divat és társadalmi hatások szerepét, amelyről az előző részekben szó volt.

A szépszéti munkálatok másik aspektusa a sálakról való gondoskodás: mosás, sampon kiválasztása (ami a hajsampon kiválasztásához hasonló), vasalás és tárolás:

Sema: „A sál mosása nagyon fontos, külön törődést igényel. Nem lehet mosógépben mosni. Kézzel

mosom őket, samponnal, sosem mosószerrel, hideg vagy kézmeleg vízben, finoman, dörzsölés nélkül, hogy a színek ne halványuljanak el, és ne kopjanak meg, és a sál ne gyűrődjön össze, vagy veszítse el a tartását. A szappan nyomot hagyhat. Vízzintesen teritem ki száradni a sálaimat, aztán kivasalom őket. A ritkábban használt darabokat a fiókban tartom, de a többbit felakasztom, azok, amelyeket gyakrabban használok, vállfákon lógnak, hogy ne gyűrődjenek, és ne kelljen újra kivasalnom őket.”

Akár a megfelelő sál kiválasztásáról, *düzzün* módon való elrendezéséről vagy tisztításáról van szó, adatközlőink igen komplikált feladatot végeznek. A mindennapi kendőviselési és -ápolási gyakorlatokra szánt idő és energia mértéke, valamint a szépítkezés jelentősége a „hajprojekt”-et idézi, amelyet a nők végeznek.¹⁴ A hajhoz hasonlóan a sál eltakarhatja vagy kiemelheti a test egyes részeit. Emellett a fejre irányítja a figyelmet. A sál-munkálatok nemcsak a szín, forma és modell kiválasztását jelentik, hanem az egész fej elrendezését. A fent leírt procedura a megfelelő sampon, frizura, hajhossz és -szín kiválasztásához hasonlít, és azokhoz a hajápolási szertartásokhoz, amelyeket McCracken leír.¹⁵ Paradox módon a csábító és provokatív haj eltakarására irányuló szándék következtében a sál és sálprojekt átvette a haj és hajprojekt szerepét.

EGYENSÚLYOZÁS ETIKA ÉS ESZTÉTIKA KÖZÖTT

Mindent összevetve, elemzésünkéből kiderül, hogy adatközlőink számára rendkívül fontos az ápoltság, a jólöltözöttség és a szépség. Ezt azonban összeférhetetlennek is tarthatnánk az iszlám két fő tanításával: a pazarlás és szexuális figyelemfelkeltés elutasításával. A gyakran ismételt kijelentés, miszerint „mindenki maga alakítja a saját *tesettürjét*”, láthatóan teret enged a különböző kendőviselési gyakorlatoknak, és igazolja a vallási tanítások és a velük első látásra ellentétes viselkedés közötti feszültség feloldását.

Az iszlám azt tanítja, hogy az embernek meg kell tartóztatnia magát a pazarlástól, fényűzéstől és az anyagi javak hajszolásától. Ezzel az üzenettel összhangban sok adatközlőnk azt állítja, hogy a drága sálak megvásárlása pazarlás, és ellenkezik a hívők

felé támasztott követelményekkel. Jóllehet szavaik egyértelműen a pazarló viselkedés elítélését jelzik, tényleges gyakorlatuk sokszor ellentmond ennek a vélekedésnek. Adatközlőink saját elmondásuk szerint tizenkettő és hatvan közötti sállal rendelkeznek, de beszámoltak olyanokról is, akik több komódot megtöltöttek fejkendővel. Új sálak, fejkötők és brossok megvásárlására készíti őket az, hogy megteremtsék a színharmóniát egy új ruhájukkal, különleges sálat találjanak egy esküvőre, és persze kövessék a divat változásait. Sokan beismerik, hogy magas árat* is hajlandók kifizetni a legmárkásabb sálakért és importált olasz csatokért, amennyiben anyagi lehetőségeik engedik. A fejkendők iránti lelkesedésüket azonban nem feltétlenül hozzák összefüggésbe az anyagiassággal és a pazarlással. Egyrészt hisznek benne, hogy a kendőt viselő nőknek számos társadalmi és politikai stigmát kell elszenvedniük; e nehézségek elviselése pedig morális elégtételt ad, hiszen teljesítik vallási kötelezettségeiket, sőt segít kivédeni a pazarlás vádját is. Másrészt a kellemes megjelenésről szóló iszlám parancsban igazolást látnak a rengeteg sál és kiegészítő birtoklására, tetemes összegek kifizetésére egy-egy márkás sál vásárlása esetén, és a szépítkezésre tett erőfeszítéseikre.

Tény, hogy az iszlám parancsa szerint az embereknek tisztának, ápoltnak és kellemes megjelenésűnek kell lenniük. E tétel gyakorlása azonban feszültségektől terhes. A hívő nőknek nem szabad magukra vonniuk a figyelmet; el kellene kerülniük a férfiak tekintetét. Ennek ellenére sokan közülük igen vonzó látványt nyújtanak. Az elvek és tényleges gyakorlat közötti ellentmondásról szóló vitákat gyakran műsorra tűzi a szekuláris és vallásos média is. Míg adatközlőink elismerik, hogy a kellemes megjelenés nagyon is fontos, állítják, hogy céljuk ezzel Isten parancsainak teljesítése, nem pedig a szexuális töltetű figyelem felkeltése. Így hát azzal igazolják a megjelenésükre fordított figyelmet, hogy az iszlám egyik tanítását követik. Ráadásul úgy hiszik, hogy ha elfátyolozott nőként kellemes látványt nyújtanak, példaképül szolgálhatnak más muszlim nők számára, arra ösztönözve őket, hogy ők is *tesettür* módon öltözzenek, mely viselkedés hatalmas tiszteletet és csodálatot kelt az ő társadalmi körükben.

A kellemes megjelenés fogalma azonban szintén rendkívül szubjektív és vitatható. Adatközlőink

szóhasználatában két fogalom ismétlődik, mikor a tényleges kendőviselési gyakorlatokról beszélnek. Először is hangsúlyozzák, hogy a sálnak *düzgün* látványt kell keltenie. Mint azt fent írtuk, a sál *düzgün* elrendezésére tett erőfeszítések látszólag funkcionális okokra vezethetők vissza – vagyis hogy a sál sokáig a helyén maradjon átkötés nélkül –, a gyakorlatban azonban sokkal inkább a szép és divatos megjelenés utáni vágy vezérel. Másodszor pedig a *rahat* élményt emlegetik. A *rahat* szó több mellékjelentést hordoz: nyugodt, biztonságos, védelmet adó, kényelmes érzést jelent, aggodalom, nyugtalanság, bosszúság nélkül. Az adatközlők mind egyetértenek abban, hogy a sál viselése kényelmes, mivel megvédi a fejet az esőtől és nap sugaraitól. Emellett azt is sejteni engedték, hogy a *rahat* lét a béke érzéséhez is kapcsolható, mivel a fejkendő segít a nőknek teljesíteni vallási kötelezettségeiket, és megvédi őket a férfiak tekintetétől. Az egyik ilyen békeértelmezés szerint „a szabályszerű vagy felvállalt igazodás az iszlámhoz” belső nyugalmat és határozottságot ad, mert „a közösséghez tartozás élményét nyújtja... [és] védelmet a férfiak zaklatásaitól”.¹⁶ Minden nő, akivel beszéltünk, a saját egyéni módján *rahatnak* érzi magát: különböző színeket, modelleket, méreteket, formákat és megkötési módokat kedvelnek. Habár ők azt bizonygatják, hogy a fej befedése személyes gyakorlat, amelyet nem a divat dinamikája és a társadalmi hatások alakítanak, és ők maguk olyan sálat és megkötési technikát választanak, amellyel leginkább *rahatnak* érzik magukat, tényleges gyakorlatuk ennek ellenkezőjéről árulkodik. Mint láttuk, a divatos színek és minták kelendőbbek, és az éppen népszerű megkötési stílusok, trendi színek és minták gyakrabban jelennek meg az utcán.

Haug és munkatársainak hajról szóló értekezéséhez¹⁷ hasonlóan a sál is hatalmi jelképként jelentkezik a szépséggel kapcsolatban. A sál a politikai atmoszférát is képviseli, ahogy tette a szorosan lelapított haj a német nemzeti szocializmusban, vagy az afrofrizura az afroamerikai „Black is Beautiful” (a fekete szép) mozgalomban. A fej befedésének politikai súlyú szocializációja a hajviselés élethosszig tartó szocializációját tükrözi. Ennélfogva a női hajhoz hasonlóan a női fejkendő is a nők etikával, politikával és esztétikával folytatott küzdelmeit fejezi ki.

* A magasabb árfekvésű márkás sálak több mint 85 euróba is kerülhetnek.

KÖTELEK

Ha a haj és a nyak eltakarása valóban pusztán a férfiak szexuális töltetű pillantásának elkerüléséről rendelkező vallási parancsok betartását szolgálná, ahogyan azt az iszlámisták állítják, vagy a köztársaság elleni fenyegetést kifejezését, ahogy a szekularisták mondják, bármilyen kendő megfelelne a célnak. Ezzel szemben mi az anyagok, formák, típusok és megkötési módok széles választékát figyelhettük meg. A nők rengeteg időt, pénzt és fáradságot fektetnek a sálak kiválasztásába és felvételére. Különböző trükkökkel igyekeznek izléses, kényelmes, de vallásnak megfelelő fejedési stílust teremteni. Gondosan mérlegelik, a vásárlás során melyik sálat válasszák, vagy hogy melyiket vegyék fel egy fontosabb napon, és az elrendezése is bonyolult és hosszú folyamat lehet. Ezek és más, fentebb említett gyakorlatok tanúsítják a napi szépitkezés jelentőségét és esztétikai tartalmát, mely nem feltétlenül illik össze mindazzal, ami a szűkebb értelemben vett, pusztán vallási vagy politikai gyakorlat alapján elvárható volna.

A divatot jobban szem előtt tartó, fejkendőt viselő nők között uralkodó nézet szerint a *tesettür* öltözködésben a szépség nemcsak engedélyezett, de egyenes kötelező. Ezek a nők tudatában vannak annak, hogy a külső megjelenés segíti az egyéni sajátosságok megteremtését, és a mai társadalomban, ahol az emberek nem annyira a személyiség, mint inkább az anyagiak alapján ítélik meg, az egyén a megjelenésének megfelelő bánásmódban részesül. A küllemnek ez a kihangsúlyozása nemcsak a vallásos kendőviselés megváltozását jelzi, de mélyebb szinten a „modernség” keresését is mutatja.

A turbánt viselő nő úgy szerepel a köztudatban, mint az elnyomott vagy felszabadított *Másik*, aki azonban mindig ki van zárva a modernségből. Az iszlám öltözködés szabályaiba, legalábbis az őket kritikusan szemlélők szerint, a zsarnoki hierarchia és a férfidominancia van belekódolva.¹⁸ Pártolói ezzel ellentétben a nyugati dominanciával, a materializmussal és a fogyasztói társadalommal szembeni ellenállást látják a fejkendőben.¹⁹ Az iszlám és a nyugati fogyasztói társadalom közötti szembenállás olyan erős maradt, hogy Turner magabiztosan állítja: „a konsumerizmus egy sor olyan lehetséges életstílust kínál vagy ígér, melyek versenyre kelnek vagy sok esetben szembehelyezkednek a

fundamentalista iszlám által elvárt egységes életstílussal”.²⁰

Ennek ellenére Törökországban az általunk vizsgált városi, felsőosztálybeli, iskolázott nők tényleges fejkendő-viselési szokásai megkérdőjelezzik az elfátyolozott nőkkel kapcsolatos sztereotíp elképzeléseket és elbeszéléseket, tovább bonyolítva az iszlám és a fogyasztói társadalom közötti feszültséget. Tulajdonképpen mi amellet érvelünk, hogy a fejkendő messze nem az elnyomás vagy az ellenállás egyértelmű jele, inkább „bizonytalan szimbólumként”²¹ működik a mai Törökországban mint a modernitás ígéreteinek és feszültségének kulturális kodifikátora. A fejkendő politikai jelentése mellett „rangot” és „identitást” is hordoz. A városi, felsőbb osztálybeli, elfátyolozott nők nincsenek kategorikusan elzárva a modernitástól, ahogyan sokan állítják, sőt, egyszerre válnak a modernizáció alanyává és tárgyává.

A divat, mint a modernitás egyik kulturális létformája, összekapcsolódott a modern individuumban és haladás megjelenésével, egyszersmind elszakadást jelent a tradícióktól.²² Még csak fel sem merül, hogy a fejkendő esztétikai tárgy is lehet – méghozzá egy olyan feltevés miatt, amely ellen Balasescu meggyőző módon érvelt. E feltevés szerint „mivel a kendőviselés szokása nem a »nyugati« világ sajátja, ellenben a divat... történelmileg a nyugathoz tartozik, a lepelviselés nem lehet divat”.²³ A fejkendő megszakítja a nyugati divat és modernitás közötti kapcsolat ilyen lineáris és strukturális olvasatát, megbolygatva az elképzelést, hogy a divatnak és a modernitásnak nincs helye az iszlámban.

Vizsgálatunk azt jelzi, hogy néhány, kendőt viselő nő számára a fej befedése minden, csak nem tradicionális gyakorlat, és a fejkendő esztétikája legalább olyan fontos, mint vallási és politikai dimenziója. Valójában a fejkendő kiválasztása és viselése egy olyan összetett folyamatot jelent, mely szükségessé teszi a kulturális és gazdasági nagytőke segítségével hívását. A megkérdőjelezettek több alkalommal számoltak be azon vágyukról, hogy szépek legyenek és szépnek mutatkozzanak, mely az egyéni, sajátos, modern, mégis hithű megjelenés utáni törekvésük alapja. A divat a változástól és a sokszínűségtől függ, és arra sarkalja az egyént, hogy újra és újra vásároljon. Az iszlám viszont a pazarlástól való tartózkodásra inti a híveit. Azok, akik magas áron márkás fejkendőket vásárolnak, úgy érvelnek, hogy a magasabb minőség hosszabb

használhatóságot biztosít, így nem pazarolnak. A divat változása miatt azonban rengeteg sál hever használaton kívül a fiókokban. Az anyagok, minták és színek választékának megnövekedése, ami mostanáig korlátok közé volt szorítva, valamint a divatos fejkendő reklámozása teret enged az individualitás és az ízlés egyidejű működésének, amiben az elfátyolozott nők igazolást és egyediséget találnak. A divat azt jelenti, hogy közszemlére tesszük magunkat; a muszlim teológusok viszont azt hangsúlyozzák, hogy az iszlám definíciója szerint a szépség erkölcs és kellem önmagunk közszemlére tétele nélkül. De amennyire a divat magában hordozza a szerteágazódást, a vallásos kendőviselés is együtt jár az értelmezés sokszínűségével, mely lehetővé teszi a nők számára, hogy különböző megjelenéseket válasszanak, csodálatot vagy rosszallást váltva ki megjelenésükkel.

Ezek a feszültségek is jelzik, hogy az iszlám fejkendő nem teszi viselőjét kategorikusan „nem modernné”. Ellenkezőleg: a modernitás különböző megnyilvánulásai felé mutat, amelyek pedig a divat és a kapitalista termelés logikájának vannak alárendelve. Akárcsak Balasescu Iránnal kapcsolatos megfigyelései esetében,²⁴ itt is a modern identitás iránti igényt látjuk a városi, kendőt viselő török nők divathoz fordulásában. A divat mellett számos mozgatóerő segíti a modern identitás ilyen megteremtését. A tényleges szokások és adatközlőink beszámolóit egyaránt a *tesettür* egyéni jellegére utalnak. Az identitásra fektetett modern hangsúly támogatást talál az iszlámban is. A muszlim értelmiségiek a *Koránból* származó idézetekkel alátámasztva bizonyítják, hogy az iszlám az emberi közösség pluralizmusát támogatja.²⁵ Míg a divat a stílusokat szaporítja, a szépítkezés megteremti az ént mint választási lehetőséggel rendelkező modern szubjektumot. A sálakkal kapcsolatos szépirodalmi munkálatok az önmagát megteremtő egyén érzését adják a nőknek, aki befolyással rendelkezik a saját teste és a róla alkotott kép felett. Ezáltal a perszonalizáció és a test kezelése együttesen megteremti a modern önrendelkezés érzését, mely szabadon választhat és formálódhat. Az elfátyolozott nők, mint modern, önmagukat irányító egyének, úgy cselekszenek, hogy erkölcsösnek – jelen esetben vallásos egyéneknek – érezzék magukat, és az etikát, a kapitalista modernitás ideológiáit, valamint a vallást használják tetteik legitimálására. Vagyis – a Foucault által meghatározott modern

szubjektumként²⁶ – foglalkoznak az etika–esztétika–politika feszültségével, mely alátámasztja a fej elfedésének gyakorlatát.

Általánosságban elmondható, hogy a divatkövetés, a perszonalizáció, a szépítkezés és az önmegvalósításra irányuló technikák a modern identitás létének jelei, mely főként az *image* kialakításával jön létre. Susan Sontag azt állítja, hogy „a társadalom akkor válik »modernné«, ha egyik fő tevékenysége képek gyártása és fogyasztása”.²⁷ Ha ez igaz, a fejkendő és a modernitás közötti kapcsolat nem ellentétet jelez, hanem új lehetőségeket.

Ezek a lehetőségek azonban korlátozottak. A modern ember szabadságának korlátai és a modern szubjektum Foucault²⁸ által meghatározott kontextusa itt egyaránt jelen van. Mint a hajprojekt esetében,²⁹ a fej elfedésének gyakorlata sem pusztán személyes kérdés. A piaci kapitalizmus uralmával fennálló kapcsolat, valamint annak a marketing-, reklám-, divat- és médiaeszközeivel propagált diskurzusai a modernitásról, individualitásról és függetlenségről egyaránt megjelennek adatközlőink beszámolóiban. A fej elfátyolozása politikai töltettel is bír: a törvényi előírások végrehajtásának változása formálja; a szekularistáktól való különállást is bizonyítja; emellett diffúzionista, az elfátyolozás gyakorlatának elterjedését célozza; melyről még mindig sokan azt tartják, hogy rejtetten a férfiuralmi társadalmi rendet szolgálja. Míg az kendőviselést önként választó nők egyfajta hatalmat éreznek saját választásuk és a perszonalizáció révén, maga a gyakorlat tovább erősíti az iszlám néhány értelmezőjének azon feltételezését, hogy a nők csábítást jelentenek, és fenyegetik a férfiak becsületét. Míg a nők úgy tekintenek a kendőviselésre, mint tudatos, egyéni választásra a társadalmi elit modern iszlám öntudatának keresésében, a női nemiség és ennek közterületen való megjelenése feletti férfiúi irányítás elsőbbséget élvez a női autonómiával és nők saját testük feletti irányításával szemben.³⁰ Ez a nemi felfogás nemcsak az iszlámra jellemző, hanem általánosságban igaz a divatra is.

A fejkendő politikai szimbolikája erős és tartós. Mindemellett anyagi és esztétikai dimenziója éppolyan jelentős, mint jelképisége a vallás, a divat és a modernitás közötti kapcsolat összetettségében. A fej elfedésének gyakorlatában a városi, közép- és felsőközép-jövedelemmel rendelkező, kendőt viselő nők sokszínűek; de emellett mindennapjai része a feszültség, és akadályokat kell leküzdeniük.

Ezek a nők rengeteg időt, pénzt és energiát fordítanak arra, hogy megteremtsék a kívánt küllemet, és a fejkendőt izlésük, vallásfelfogásuk és társadalmi pozíciójuk reprezentációjának eszközeként használják. Ami kezdetben ellentmondásnak tűnik, az az iszlám

előírásainak, valamint a szépség és a divat eszményképének kreatív és ügyes összeegyeztetésévé alakul. Paradox módon a fejkendő viselése a nők számára legalább annyi lehetőséget kínál, mint amennyi korlátot szab a modern identitás megteremtésében.

Jegyzetek

- 1 Jane SCHNEIDER–Annette B. WEINER: *Introduction*. In: *Cloth and Human Experience*. Szerk. Jane SCHNEIDER, Annette B. WEINER, Washington, Smithsonian Institution Press, 1989., 1–29.
- 2 Kivétel: Alexandru BALASESCU: *Tehran Chic: Islamic Headscarves, Fashion Designers, and New Geographies of Modernity*. In: *Fashion Theory*, 2003., vol. VII., no. 1., 39–56.
- 3 Nilüfer GÖLE *The Gendered Nature of the Public Sphere*. In: *Public Culture*, 1997., vol. X., no. 1., 61–81.
- 4 Barış KILIÇBAY–Mutlu BINARK: *Fundamental Fashions: The Cultural Politics of the Turban and the Levi's*. In: *Advances in Consumer Research*, 2001., 28., 146–50.; Uő: *Consumer Culture, Islam and the Politics of Lifestyle: Fashion for Veiling in Contemporary Turkey*. In: *European Journal of Communication*, 2002., vol. XVII., no. 4., 495–511.; Özlem SANDIKCI–Güliz GER: *In-Between Modernities and Postmodernities: Investigating Turkish Consumptionscape*. In: *Advances in Consumer Research*, 2002., 29., Salt Lake City, UT: Association for Consumer Research.
- 5 Yael NAVARO-YAHIN: *The Market for Identities: Secularism, Islamism, Commodities*. In: *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*. Szerk. Deniz KANDIYOTI, Ayşe SAKTANBER, London, I. B. Tauris, 2002., 221–253.
- 6 Ruth MANDEL: *Turkish Headscarves and the „Foreigner Problem”: Constructing Difference Through Emblems of Identity*. In: *New German Critique*, 1989., 46 (Winter), 27–46.
- 7 *Korán*, 24:30, 31.
- 8 *Korán*, 24:60.
- 9 C. MAKHLouF: *Changing Veils: Women and Modernization in North Yemen*. London, Croom Helm, 1979., 38.
- 10 ISAV (Islami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları) *İslam'da Kılık-Kıyafet ve Örtünme (Öltözködés és elfátyolozás az iszlámban)*. Istanbul, Islami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları. 1991., 3rd edition, 36.
- 11 Uo. 24.
- 12 Uo.
- 13 BALASESCU: i. m.
- 14 Frigga HAUG et al.: *Female Sexualization : A Collective Work of Memory*. Ford: Erica CARTER. London, Verso, 1983.
- 15 Grant McCracken: *Culture and Consumption*. Bloomington, Indiana University Press, 1988.
- 16 Leila AHMED: *Women and Gender in Islam*. Yale University Press, 1992., 223.
- 17 HAUG et al.: i. m.
- 18 AHMED: i. m.; Fatma MERNISSI: *The Veil and the Male Elite: A Feminist Interpretation of Women's Rights in Islam*. Ford: M. J. LAKELAND. New York, Addison-Wesley, 1991.; Melda YEĞENOĞLU: *Colonial Fantasies: Toward a Feminist Reading of Orientalism*. Cambridge, Cambridge University Press, 1998.
- 19 Fadwa EL GUINDI: *Veil: Modesty, Privacy and Resistance*. London, Berg, 1999.; Uő: *Veiling Resistance*. In: *Fashion Theory*, 1999., vol. III., no. 1., 51–80.
- 20 Brian TURNER: *Orientalism, Postmodernism and Globalism*. London and New York, Routledge, 1994., 90.
- 21 Mica NAVA: *Modernity's Disavowal: Women, The City and the Department Store*. In: *The Shopping Experience*. Szerk. Pasi FALK és Colin CAMPBELL, Thousand Oaks, Sage, 1997.
- 22 Georg SIMMEL: *Fashion*. In: *International Quarterly*, 1904., 10 (October), 130–55. (magyarul: Georg SIMMEL: *A divat*. In: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1973., 473–507.); Elizabeth WILSON: *Adorned in Dreams: Fashion and Modernity*. London, Virago, 1985.
- 23 BALASESCU: i. m.
- 24 BALASESCU: i. m.
- 25 John L. ESPOSITO: *Islam and Civil Society*. In: *Modernizing Islam*. Szerk. John L. ESPOSITO and François BURGAT, New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 2003., 69–102., 94–6.
- 26 Michel FOUCAULT: *The Care of the Self: The History of Sexuality*. Volume 3. New York, Random House, 1986. (Magyarul: *A szexualitás története III.: Törődés önmagunkkal*. Budapest, Atlantisz Kiadó, 2000.); Uő: 1988 *Technologies of the Self*. In: *Technologies of the Self: A seminar with Foucault*. Szerk. Luther H. MARTIN, Huck GUTMAN és Patrick H. HUTTON, London, Tavistock, 1988., 16–49.
- 27 Susan SONTAG: *On Photography*. Harmondsworth, Penguin Books, 1972., 153. (Magyarul: *A fényképezésről*. Budapest, Európa Kiadó, 2010., első kiadás: 1981.)
- 28 Michel FOUCAULT: *On the Genealogy of Ethics* (interjú). In: *The Foucault Reader*. Szerk. Paul RABINOW, New York, Pantheon, 1984., 340–72.
- 29 HAUG et al.: i. m.
- 30 Jenny WHITE: *The Islamist Paradox*. In: *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*. Szerk. Deniz KANDIYOTI, Ayşe SAKTANBER, London, I. B. Tauris, 2002., 191–220.